

"بسمه تعالی"

آثار، برکات و کارکردهای فردی و اجتماعی مسجد

سید حمید حسینی

مقدمه

آثار حضور در مسجد چنان متنوع است که نمی‌توان درباره‌ی همه‌ی ابعاد آن، به‌آسانی، سخن گفت. از دید اسلام، مسجد فقط جایگاهی برای اقامه‌ی نماز جماعت نیست؛ بلکه اساساً از زمان حضرت رسول اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) همواره پایگاهی دینی و اثرگذار بوده است. پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) مسجد را کانونی برای هدایت امور اسلام می‌دانستند و آنجا مرکز حکومت، مرجع فکری و نیز محل بحث و تبادل اندیشه‌ها بوده است. قبل از رسیدن عصر ارتباطات، همه‌ی نیازهای فکری و اجتماعی مردم در مسجد مرتفع می‌شد.

قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، مسجد نقش هدایتگری مردم را برعهده داشت. همان‌طور که در صدر اسلام مسجد محل پذیرش افراد گوناگون و محل اجتماعات سیاسی، فرهنگی و اجتماعی بود، امروز نیز پذیرای مریبان و معلمان و مکانی برای تربیت سالکان راستین است. مسجد سرچشمه‌ی تمدن اسلامی است. اگر به هریک از شهرهای اسلامی بنگریم، مسجد را اساس شهرسازی می‌یابیم و می‌بینیم که در بافت شهرهای اسلامی مسجدها محورند.

مسجد محل تقویت و اشاعه‌ی فرهنگ زیبای اسلامی، احترام به علما و بزرگ‌ترها، محبت به کوچک‌ترها و مراعات ادب در برابر سایر مؤمنان است. علاوه‌برآن، حضور در مسجد نقش بازدارنده‌ی قوی‌ای در برابر ارتکاب جرم و گناه ایفا می‌کند. در کنار این آثار، در روایت‌ها نیز ثواب‌ها و پاداش‌های متعددی برای حاضران در مسجد بیان شده است. حضور منظم نمازگزاران در مسجد آثار تربیتی مطلوبی در روان و رفتار آنان دارد. برگزاری منظم نماز جماعت این حقیقت را بیان می‌کند که اگر مسلمانان اراده کنند، می‌توانند در همه‌ی امور زندگی نظم داشته باشند و با بهره‌گیری از قابلیت‌های نهان و آشکار خود، مشکلات مسلمانان را حل کنند. به‌دیگرسخن، نظم در مراسم عبادی مسلمانان بی‌شک در نظام اجتماعی آنان نیز اثر می‌گذارد و سبب تنظیم و اداره‌ی امور می‌گردد. مسجد علاوه‌براینکه محل نیایش است، منبع اشاعه‌ی فرهنگ اسلامی و به‌نمایش گذاشتن قدرت و اقتدار امت اسلامی نیز است. افراد مؤمن در همین مکان برای جان‌نثاری و اطاعت از اوامر آفریدگار اعلام آمادگی می‌کنند. نفس این عمل هشدار برای

دشمنان اسلام و نیز نخستین گامی است که برای احیای عدالت اجتماعی و ظلم‌ستیزی برداشته می‌شود.

ماهیت مسجد

مسجد بیت‌الله، خانه‌ی متقیان و خانه‌ی مؤمنان است؛ لذا آن را گرامی می‌دارند و بدان تعظیم می‌کنند. ابوبصیر می‌گوید: «سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الْعِلَّةِ فِي تَعْظِيمِ الْمَسَاجِدِ فَقَالَ إِنَّمَا أَمْرٌ بِتَعْظِيمِ الْمَسَاجِدِ لِأَنَّهَا يُبَوِّئُ اللَّهُ فِي الْأَرْضِ»^۱، از امام صادق (علیه‌السلام) درباره‌ی علت لزوم تعظیم به مساجد پرسیدم. امام (علیه‌السلام) فرمودند: به تعظیم مساجد فرمان داده شده؛ برای آنکه مساجد خانه‌های خدا در زمین هستند.

این عنوان به‌شایستگی ماهیت عبادی مسجد را نشان می‌دهد. مسجدها نخست و اساساً برای برقراری ارتباط بین بنده و معبود و اعلام بندگی و عبودیت بنا می‌شوند. براین اساس، اصلی‌ترین اثر حضور در مسجد در بُعد عبادی است: «وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ»^۲، هنگام عبادت و در هر مسجدی به‌سوی او توجه کنید و او را بخوانید و دین (خود) را برای او خالص کنید. همچنان که در آغاز شما را آفرید، بار دیگر در رستاخیز باز می‌گردید.

ماهیت حضور در مسجد در بیان نبوی نیز آمده است. رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) فرمودند: «كُلُّ جُلُوسٍ فِي الْمَسْجِدِ لَعَوْهُ إِلَّا ثَلَاثَةً قِرَاءَةٌ مُصَلٍّ أَوْ ذِكْرُ اللَّهِ أَوْ سَائِلٌ عَنْ عِلْمٍ»^۳، هر نشستی در مسجد بیهوده است؛ مگر اینکه برای سه کار باشد: خواندن قرآن، ذکر خدا و پرسش از علم.

بنابراین، هدف و حکمت حضور در مسجد ذکرالله است که بالاتر از هر هدف دیگری است. خداوند فرموده است: «وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ»^۴،

همچنین امام علی (علیه‌السلام) فرموده است: «ذِكْرُ اللَّهِ دَوَاءٌ أَعْلَالِ النَّفُوسِ»^۵، یاد خدا دوا‌ی بیماری‌های نفوس است.

آثار سیاسی و اجتماعی حضور در مسجد

مسجد، در جایگاه مرکزی دینی برای عموم، نقشی اساسی در شکل‌گیری اجتماعات مسلمانان دارد.

^۱. وسائل الشیعه، ج ۵، باب وحب تعظیم المساجد، ص ۲۹۷ و مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۴، ۳۱۳.

^۲. سوره‌ی اعراف، آیه‌ی ۲۹

^۳. بحارالانوار، ج ۷۴، ص ۷۰ و وسائل الشیعه، ج ۴، ص ۱۱۵.

^۴. سوره‌ی عنکبوت، آیه‌ی ۴۵

^۵. غررالحکم، ج ۱، ص ۳۶۹، ح ۱۱.

از این جهت، به‌طور طبیعی، مسجد کارکرد اجتماعی نیز دارد. حضور زنان و مردان، تبادل اخبار و اطلاعات اجتماعی و جویاشدن از احوال یکدیگر و دیگر مسلمانان فقط بخشی از ظرفیت بزرگ مسجد است. در این مکان مؤمنان فرصت می‌یابند با جمعی آشنا شوند که از نظر دین و عبودیت با آنان هم‌رنگ هستند و توان ایجاد گروه‌های اجتماعی هماهنگ را پیدا می‌کنند؛ بنابراین آنان می‌توانند از بین اهل مسجد برادران و خواهرانی، از حیث دینی، برای خود بیابند که طبعاً آثار آن در ابعاد اجتماعی بروز خواهد کرد. امام صادق (علیه‌السلام) فرمود: «لَا يَرْجِعُ صَاحِبُ الْمَسْجِدِ بِأَقْلٍ مِنْ إِحْدَى ثَلَاثِ خِصَالٍ إِمَّا دُعَاءٌ يَدْعُو بِهِ يُدْخِلُهُ اللَّهُ،^۶ اهل مسجد به کمتر از یکی از سه چیز از مسجد بر نمی‌گردد (که یکی از آنها) دوستی است که از او در مسیر خدا استفاده می‌کند.

زنان و مردان با حضور در مسجد می‌توانند از اجتماع سالم دینی بهره‌مند شوند. طبق روایتی که از امام علی (علیه‌السلام) نقل شده است، تأثیرهای روابط دوستانه‌ای که در مسجد شکل می‌گیرد، می‌تواند جامعه‌ی دینی را از فساد و گناه پاک کند و مسلمانان را به سمت جامعه‌ای سالم هدایت کند: «أَوْ كَلِمَةً تَرُدُّهُ عَنْ رَذَى أَوْ يَتْرُكُ ذَنْبًا خَشِيئَةً أَوْ حَيَاءً»^۷، یا کلماتی می‌شنود که او را از فساد و گناه باز می‌دارد یا به‌خاطر ترس (از خدا) یا حیا و آبرو گناهی را ترک می‌کند.

در جامعه‌ی مذهبی، مسجد همواره در کنار کارکردهای اجتماعی، عبادی و معنوی کانون سیاسی نیز بوده است. این موضوع هم در زمان پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله)، هم در زمان خلفا و امام علی (علیه‌السلام) و همچنین دیگران چشمگیر بوده است و نمونه‌های فراوانی درباره‌ی آن می‌توان ذکر کرد. در این دوران، نه تنها آثار سیاسی حضور مردان در مسجد مشهود است، بلکه آثار سیاسی حضور زنان در مسجد نیز مشهود است. حضور حضرت فاطمه (سلام‌الله‌علیها) در مسجد و دفاع وی از حق ولایت علی (علیه‌السلام) از جمله‌ی آنهاست؛ همچنین سخنرانی حضرت زینب (سلام‌الله‌علیها) در مسجد^۸ تربیت سیاسی‌ای که در مسجد داده می‌شود، به‌سبب ماهیت مذهبی آن، می‌تواند نسلی را پدید آورد که پشتوانه‌ی جامعه‌ی دینی باشد و در برابر حوادث سیاسی هوشیار بماند. از این رو، حضور زنان کنار مردان در مسجد ضروری است؛ زیرا اگر زنان از حضور در این

^۶. وسایل الشیعة، ج ۵، ص ۱۹۳.

^۷. الفقیه، ج ۱، ص ۲۳۷ و وسائل الشیعة، ج ۵، ص ۱۹۷.

^۸. برای مطالعه بیشتر درباره‌ی حضور سیاسی زنان در مساجد به بلاغات النساء، بانوانی مثل سوده همدان و غیره مراجعه کنید.

مکان محروم شوند، در واقع این تربیت به طور ناقص انجام خواهد شد. بانوان به دلیل تأثیر عمیق تر بر فرزندان و نقش تربیتی‌شان، در صورت داشتن تربیت سیاسی مسجد، بلوغ سیاسی را به طور شگفت‌انگیزی افزایش خواهند داد.

پیشگیری از جرم

امروزه، در همه‌ی جوامع بشری، پیشگیری از وقوع جرم مسئله‌ای بسیار مهم است؛ از این رو نقش مراکز هدایت دینی، به خصوص مسجد، بسیار مهم و درخور تحقیق است. اینکه ارتکاب جرم و جنایت، میان مسجدی‌ها، در قیاس با سایر افراد جامعه، چه میزان کمتر است، تحقیق جداگانه‌ای نیاز دارد؛ اما اجمالاً اینکه میان اهل مسجد و ارتکاب جرم و جنایت یا ارتباطی نیست یا بسیار محدود است.

مبارزه با ظلم

حضور در مسجد توجه نمازگزاران را به دشمن بیرونی نیز معطوف خواهد کرد. شیطان درونی به چشم دیده نمی‌شود اما شیطان‌های بیرونی (دشمنان دین اسلام) مظهر شیطان هستند و نخستین گام مبارزه با شیطان و ظلم‌ستیزی در نماز جماعت برداشته می‌شود. هرگاه، احساس و درکی مشترک در جمع نمازگزاران پدید بیاید، همه در برابر دشمن بیرونی اظهار تنفر می‌کنند و در یک جبهه قرار می‌گیرند. امام علی (علیه السلام) فرمودند: «ذِكْرُ اللَّهِ دَوَاءٌ أَعْلَلِ النَّفْسَ»^۹، یاد خدا دوی بیماری‌های نفس است.

امامان جمعه یا جماعت دشمنان دین را به آدمی نشان می‌دهند؛ لذا بیشتر تظاهرات و اظهار تنفرها از دشمنان و توطئه‌گران، بعد از نمازهای جماعت و جمعه، صورت می‌گیرد. روان‌شناسان بر این باورند هرگاه فردی عصبانی باشد و در همان حال با اسباب و ابزاری روبه‌رو شود که از عوامل تحریک‌کننده باشد، عصبانیتش شدت می‌یابد. بنابراین نظریه، حضور نمازگزاران متنفر از شیطان در مسجد، انگیزه‌ی ظلم‌ستیزی را تقویت می‌کند. با این کار، همواره افراد مسلمان در حال آماده‌باش روحی و فیزیکی قرار می‌گیرند و از دشمن غافل نمی‌شوند. چنان‌که در شکل‌گیری و تداوم انقلاب اسلامی ما این تفکر و احساس نقشی کلیدی داشت.

وحدت و تعاون

از آثار و برکات حضور در مسجد همکاری و تعاون است که از عوامل وحدت‌آفرین و استحکام‌بخش

^۹. غررالحکم، ج ۱، ص ۳۶۹، ح ۱۱.

جامعه به‌شمار می‌آید. این احساس همدلی در نماز جماعت بیشتر از سایر اجتماع‌ها به‌چشم می‌خورد. مراعات حقوق دیگران و یاری آن‌ها و رسیدگی به مشکلات برادران دینی در نماز جماعت مطرح می‌شود و به همت مردم کارهای مفید و مهمی صورت می‌گیرد. همدلی مومنان نه‌تنها مشکل‌های مؤمنان را از سر راه برمی‌دارد، بلکه از عوامل پیوند و اجتماع مردم نیز هست. افراد نمازگزار با حضور در صفوف نماز به ریسمان‌الاهی چنگ می‌زنند. امام صادق (علیه‌السلام) می‌فرماید: «به هم پیوندید و با هم نیکی و به یکدیگر مهربانی کنید و برادرانی خوش‌رفتار باشید؛ چنان‌که خدای عزوجل به شما فرموده».^{۱۰}

از فرمایش‌های امام نیز می‌توان استفاده کرد که می‌فرمایند تعاون و نیکی مهربانی می‌آورد و موجب جلب سایر مؤمنان به جمع نمازگزاران می‌شود. در جوامع غیرمسلمان امروزی عامل اصلی ازهم‌گسیختگی ملت‌ها و دولت‌ها فقدان عاطفه، تعاون و دلسوزی است. رسول مکرّم اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله) می‌فرماید: «أَصْبَحَ لَا يَهْتَمُّ بِأُمُورِ الْمُسْلِمِينَ فَكَيْسَ بِمُسْلِمٍ»^{۱۱}، هر کس صبح کند و اهمت‌امی به کار مسلمانان نداشته باشد مسلمان نیست.

وقتی مؤمنان چندین مرتبه در روز، برادران دینی خود را ببینند و با یکدیگر همکاری کنند، تنش روانی در جامعه بسیار محدود خواهد شد. چنان‌که می‌دانیم خداوند سبحان دعایی را قرین اجابت کرده است که از جمع مسلمانان باشد؛ زیرا نوعی تعاون به‌شمار می‌رود. مسجد کانون اتحاد، همبستگی، انس و الفت مسلمانان است و مردم هر منطقه و محله را روزی چند نوبت در نمازهای جماعت جمع می‌کند. مسجد جامع هفته‌ای یک بار همه‌ی اجتماع‌های مسجدها را در نماز جمعه گرد می‌آورد و مسجد الحرام و مسجد النبی نیز مسلمانان کشورهای گوناگون اسلامی را جمع و متحد می‌کند. مارسل بوازار، اسلام‌شناس سویسی، درباره‌ی نقش نیرومند مسجد در فرهنگ، اقتصاد، سیاست و وحدت مسلمانان چنین می‌نویسد:

«مسجد عامل نیرومندی در همبستگی و اتحاد مسلمانان جهان است و اهمیت اجتماعی و فرهنگی آن را از این بابت نمی‌توان نادیده گرفت. مخصوصاً در روزگار معاصر که مسلمانان شور و حرارت صدر اسلام را دگربار از خود نشان می‌دهند، مساجد به‌صورت مراکز تربیت روحانی و پایگاه جنبش امت مسلمانان در برابر ستمگران و سلطه‌جویان درآمده است و به‌تدریج مساجد

^{۱۰}. اصول کافی، ج ۳، ص ۲۶۹.

^{۱۱}. همان، ص ۴۱۷.

موقعیت سال‌های نخستین ظهور اسلام را به دست آورده‌اند.^{۱۲}

تعهد در برابر سایر انسان‌ها (رعایت حقوق بشر)

اسلام بیشتر از دیگر مکتب‌ها به مراعات حقوق انسان‌ها توجه کرده است. در اسلام، حقوق انسان با اصطلاح «حق الناس» مطرح می‌شود. در مسجد، هنگام برپایی نماز جماعت مؤمنان به مراعات آداب و احکامی ملزم هستند که از آثار و نتایج ذکرالله است. از جمله غصبی نبودن مکان نماز (هرگاه مؤمنی سجاده‌ی خود را قبل از سایر افراد در مسجد گسترده باشد، دیگران حق ندارند آن را بردارند و خود در آن محل به نماز بایستند). چنین تعهدی به سایر امور و افراد نیز سرایت می‌کند و ناخودآگاه به رفتاری اجتماعی تبدیل می‌شود.

تشکیل جماعت در مسجد نیز خود تمرینی است برای سایر تعهدهای ملی و مذهبی. به برکت این اخلاق پسندیده محیط کاری و زندگی امنیت و آرامشی مطلوب پیدا می‌کند. به‌طور قطع، احساس مسئولیت انسان را به تعهد وامی‌دارد و سبب حل شدن بسیاری از مشکلات اجتماعی می‌شود. برای مثال، در محیط کاری پاسخ‌دادن به موقع به نیاز ارباب رجوع احساس عاطفی و صمیمی آنان را در پی خواهد داشت. هرگاه این نوع برخورد در محیط‌های کاری و زندگی اجرا شود، جامعه امنیتی نسبی پیدا خواهد کرد، اعتماد همگان جلب می‌شود و مشارکت و همکاری نیز به وجود می‌آید.

همدردی و همدلی

حضور در مسجد پیوندی عاطفی و معنوی مسلمانان را تجدید و تقویت می‌کند. حضور فیزیکی و معنوی در مسجد که عامل گسترش مشترک‌های معنوی است، جمع نمازگزار را به همسویی و همفکری فرا می‌خواند و احساس و درک «بنی آدم اعضای یکدیگرند» را در آن‌ها تقویت می‌کند. حضور در مسجد این احساس را بیش از پیش از قوه به فعل تبدیل می‌کند و افراد مؤمن را به یاری دردمندان برمی‌انگیزد. این رفتار به سایر مؤمنان نیز انتقال داده می‌شود و همگان برای رفع گرفتاری‌ها و احیای آرامش روانی در جامعه عزم می‌کنند. در مکتب انسان‌ساز اسلام، همدردی و همدلی با مؤمنان سرآغاز خردمندی است و سفارش زیادی درباره‌ی آن شده است. امام باقر (علیه‌السلام) فرمودند: «تَبَسُّمُ الرَّجُلِ فِي وَجْهِ أَخِيهِ حَسَنَةٌ وَ صَرْفُ الْقَدَى عَنْهُ حَسَنَةٌ وَ

^{۱۲} . اسلام در جهان امروز، مارسل بوازار، ص ۱۰۱ و ۱۰۲.

مَا عُبِدَ اللَّهُ بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ اللَّهُ مِنْ إِدْخَالِ السُّرُورِ عَلَى الْمُؤْمِنِ.^{۱۳}

امام حسین (علیه السلام) نیز می فرماید: «صَحَّ عِنْدِي قَوْلُ النَّبِيِّ أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ بَعْدَ الصَّلَاةِ إِدْخَالُ السُّرُورِ فِي قَلْبِ الْمُؤْمِنِ بِمَا لَا إِثْمَ فِيهِ».^{۱۴}

از جمله علل شاد کردن قلب مؤمن که در روایت‌ها به آن توجه شده است این است که فرد مسلمان با انگیزه‌ی شاد کردن دل مسلمان، بار سنگین درد و رنج را از دوش او برمی گیرد و خود را با او شریک می‌داند. بی‌شک، شکوه و عظمت همدردی در نمازهای جماعت مسجدها بیش از سایر اجتماع‌هاست. به علت حضور مستمر مردم در مسجد پایه‌های بهداشت روان در جامعه متزلزل نخواهد شد و جامعه از ابتلا به بیماری دردناک بی‌اعتنایی نجات پیدا خواهد کرد. زمانی که سپاه معاویه به یکی از شهرهای بلاد اسلامی حمله کردند و خلخال از پای زن یهودی درآوردند، مولای متقیان (علیه السلام) فرمودند اگر مسلمانی از این غصه بمیرد، جای سرزنش نیست:

«بَلَّغْنِي أَنَّ الرَّجُلَ مِنْهُمْ كَانَ يَدْخُلُ عَلَى الْمَرْأَةِ الْمُسْلِمَةِ وَالْأُخْرَى الْمُعَاهِدَةَ فَيَتَرَعَّ حِجْلَهَا وَقُلْبَهَا وَقَلَانِدَهَا وَرُعْنَهَا مَا تَمْنَعُ مِنْهُ إِلَّا بِالْأَسْتِرْجَاعِ وَالْإِسْتِرْحَامِ ثُمَّ أَنْصَرَفُوا وَافْرِينَ مَا نَالَ رَجُلًا مِنْهُمْ كَلْمٌ وَلَا أُرِيقَ لَهُمْ دَمٌ فَلَوْ أَنَّ امْرَأً مُسْلِمًا مَاتَ مِنْ بَعْدِ هَذَا أَسْفًا مَا كَانَ بِهِ مَلُومًا بَلْ كَانَ بِهِ عِنْدِي جَدِيرًا».^{۱۵}

در موردی دیگر نیز چنین می فرماید:

«مؤمن برادر مؤمن است؛ چون یک تن اند و اگر یکی را دردی رسد، در دیگر پاره‌های تن دریافت می‌شود و روحشان از یک روح است و به راستی روح مؤمن به روح خدا پیوسته‌تر است از پیوستن پرتو آفتاب بدان». با توجه به توصیه‌های امام، لازم است همه‌ی مؤمنان در هر حال از احوال یکدیگر باخبر شوند و تا عضوی از اعضای پیکر اسلامی آرام نگیرد، آنان نیز آرام نگیرند.

دوستی‌های سالم

خداوند فرموده است که از جمله عوامل پشیمانی در آخرت و ورود انسان‌ها به جهنم، داشتن دوستان

^{۱۳} . الکافی، ج ۲، ص ۱۸۸.

^{۱۴} . المناقب، ج ۴، ص ۷۳.

^{۱۵} . نهج البلاغه، خطبه ۲۷، ص ۶۹ و ۷۰.

ناسالم است. بنابر نقل قرآن کریم ناله‌ی دوزخیان این است:

«وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا يَوَيْلَنِي لَيْتَنِي كَمِ اتَّخَذْتُ فُلَانًا حَبْلًا لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَذُولًا»^{۱۶}، به خاطر بیاور روزی که ظالم دست خویش را از شدت حسرت به دندان می‌گزد و می‌گوید: ای کاش من با رسول حق راه دوستی و اطاعت پیش می‌گرفتم. ای وای بر من! کاش فلانی را دوست خود انتخاب نکرده بودم؛ او مرا از یاد حق گمراه ساخت. بعد از آنکه آگاهی به سراغ من آمده بود و شیطان همیشه مخدول‌کننده‌ی انسان بوده است.

انسان موجودی اجتماعی است، لذا ناگزیر از برگزیدن دوست است. یکی از ارکان دوستی‌های صحیح و سالم حضور در نمازهای جمعه و جماعت است. در چنین مکان‌هایی، به سبب آشنایی و دیدارهای روزانه با افراد صالح، می‌توان بهترین دوست‌ها را برگزید، دوستانی که حتی شفیع روز قیامت نیز می‌شوند. «این گروه می‌توانند در چارچوب اذن الهی درباره‌ی افراد خاصی که روابط معنوی آنان با خدا برقرار بوده و پیوند روحی آن‌ها با شفیعان الهی نگسسته باشد، درخواست آمرزش گناه و طلب مغفرت بنمایند. شایان ذکر است که شفاعت مخصوص افرادی است که خداپسندانه وارد صحنه‌ی قیامت گردند و از گناهانی که سلب شایستگی شفاعت را می‌کنند برحذر باشند»^{۱۷}.

علامه طباطبائی می‌فرماید: «گاهی دوستی‌ها بر سر حق است و گاهی بر سر باطل و همین قسم دوستی است که منشاء فسادهایی از قبیل گزافه‌گویی و زورگویی‌ها در بین انسان‌هاست»^{۱۸}. تبدیل شدن این گونه دوستی‌ها به عداوت، در آن روز، طبیعی است؛ زیرا هر یک از آنان دیگری را عامل بدبختی و بیچارگی خود می‌دانند: «تو بودی که این راه را به من نشان دادی و مرا به سوی آن دعوت کردی، تو بودی که دنیا را در نظر من زینت دادی و مرا به آن تشویق نمودی، آری تو بودی که مرا غرق غفلت و غرور ساختی و از سرنوشت بی‌خبر کردی، هر یک از آن‌ها به دیگری این‌گونه مطالب را می‌گوید»^{۱۹}.

دوستی در مسجد آغاز و انجام خوشی دارد و سبب سعادت دنیا و آخرت می‌شود. نمونه‌های بارز

^{۱۶} . سوره‌ی فرقان ، آیه‌ی ۲۷ ، ۲۸ و ۲۹

^{۱۷} . تفسیر نمونه، ذیل آیه‌ی شفاعت.

^{۱۸} . تفسیر المیزان، ج ۵، ص ۱۴۴.

^{۱۹} . تفسیر نمونه، ج ۲۱، ص ۱۱۰.

این دوستی‌ها را به وضوح در دفاع مقدس مشاهده کرده‌ایم. در همان دوران، دوستی افراد غیرصالح و غیرمتمقی را نیز دیدیم که بیشترشان هنگام گرفتاری، نه تنها از دوست خود حمایت نکردند بلکه او را لو دادند یا تنها رها کردند. در منابع روایی آمده است که انسان با هر چیزی مونس شود و آن را دوست داشته باشد، در روز قیامت با همان محشور می‌شود.

کسب و تجارت

بعضی از مسجدهای جمعه و جامع کنار بازار هستند یا به بازار راه دارند. بازارهای اسلامی که همچون مسجد طاق‌وار ساخته شده‌اند جزو مجموعه‌های مسجد جامع هستند و برای ورود به آن‌ها باید از حیاط مسجد گذشت باشد تا بازاریان با یاد خدا وارد بازار شوند. به تعبیر معماران و مهندسان شهرسازی که در بناهای اسلامی کاوش می‌کنند، بازار اسلامی به منزله‌ی ستون فقرات هر شهر است و این همان تعبیری است که خداوند در قرآن برای مال کرده است: «...أَلْتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا...»^{۲۰}، «...اموالی که خداوند مایه‌ی قوام شما قرار داده است...».

هدف قرآن از پیوند مسجد و بازار تربیت مردانی است با این ویژگی: «لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ...»^{۲۱}، هیچ تجارت و دادوستدی آنان را از یاد خدا و اقامه‌ی نماز باز ندارد.... در همه‌ی شهرهای اسلامی، مساجد از جمله مهم‌ترین بناهای شهر هستند، به خصوص مسجدهای جامع. نتیجه‌ی پیوند میان بازار و مسجد این بود که قوانین اقتصاد اسلامی اغلب خودبه‌خود به اجرا درمی‌آمد و بازاریان روزی چند نوبت در مسجد از نیروی ایمان و تقوا بهره‌مند می‌شدند و هنگامی که به کار بازمی‌گشتند کمتر دروغ می‌گفتند و کمتر احتکار و کم‌فروشی می‌کردند. از این رو، در بازارهای اسلامی، معامله‌ها با اعتماد زیاد صورت می‌گرفت و مسلمانان کار و تجارتشان را چیزی جدا از عبادت نمی‌دانستند. روزه گارودی، فیلسوف مسلمان فرانسوی، در کتاب خود به نام «مسجد آئینه‌ی اسلام» می‌نویسد:

«در دوران عظمت اسلام زندگی شهر در مسجد جریان داشت. در آنجاست که قراردادهای تجاری بسته می‌شود؛ زیرا اسلام تمایزی میان مقدس و نامقدس نمی‌شناسد. اجرای شریعت بیش از هر چیز به این معنا بوده است که انسان ۲۴ ساعت شبانه‌روز در محضر خداوند به سر می‌برد و هر

^{۲۰} .سوره‌ی نساء ، آیه‌ی ۵

^{۲۱} .سوره‌ی نور ، آیه‌ی ۳۷

عملی در زیر نگاه او انجام می‌شود؛ بنابراین هر عملی که توأم با تقوا باشد یک بعد قدسی دارد و نماز درنگی است در سلسله لحظات گوناگون؛ درنگی که به سایر لحظات معنا می‌دهد. بنابراین، نماز از بقیه‌ی اعمال جدا نیست».

حفظ حدود و ثغور بلاد اسلامی

نقش مساجد در دفاع از مرزهای بلاد اسلامی، در طول تاریخ، برکسی پوشیده نیست. برای ما نیز که دوره‌ی هشت ساله‌ی دفاع مقدس را دیده‌ایم، به راحتی نقش مساجد را در اداره‌ی امور جبهه و جنگ درک می‌کنیم. مساجد در دفاع مقدس به جبهه‌ها کمک و آن را اداره کردند.

در صدر اسلام و دوره‌های بعد از آن، اهل مسجد برای برقراری ارتباط میان مرزها و مرکزهای اسلامی و همچنین مراقبت از حرکات دشمن و جلوگیری از هجوم رزمی و فرهنگی، به سمت مرزهای سرزمین‌های اسلامی کوچ می‌کردند و با نذر، وقف و وصیت رباط‌هایی به شکل مسجد می‌ساختند. در واقع، این رباط‌ها مسجدی بودند که مناره‌های کوتاه و بلند آن به صورت برج دیده‌بانی بود، اتاق‌های آن به صورت اتاق‌ها و استراحتگاه بسیجیان و مسافران و شبستان آن هنگام نماز، محل اقامه‌ی نماز جماعت بود و بعد از آن محل درس خواندن و بحث کردن طلاب بسیجی. این پایگاه‌ها نقشی مهم در مرزهای کشورهای اسلامی ایفا و همواره در برابر حمله‌های رزمی و فرهنگی دشمنان اسلام مقاومت می‌کردند، به خصوص در مغرب، طرابلس، اسپانیا و تونس. بعضی از آنان انقلاب کردند و دولت‌هایی به نام دولت مرابطین تأسیس کردند.^{۲۲}

آثار تربیتی

تربیت از ارکان حیات اجتماعی انسان است و لذا توجه به ابعاد گوناگون تربیتی، در واقع توجه به شخصیت والای انسان است. در اصول تربیتی، محیط پرورش و رشد از جمله عوامل تأثیرگذار است؛ بنابراین مسجد و مکان‌های برگزاری نماز جماعت یکی از محورهای تربیتی شایان توجه هستند. نکته‌ی تربیتی مهم این است که جمع نمازگزاران مسجدی، براساس تربیت اسلامی، به امام جماعت، افراد مسن و سایر افراد مؤمن احترام می‌گذارند. امور تربیتی بیشتر با روان سروکار دارند تا با جسم؛ آنچه از تربیت درباره‌ی جسم به کار گرفته می‌شود اکتسابی است؛ از این رو حضور در جمع تربیت‌شده می‌تواند راهی آسان باشد برای کسب

^{۲۲} . الرباط فی سبیل الله، محی‌الدین قلبی تونسی، مجله‌ی رساله‌ی الاسلام قاهره، سال ۴، ش ۳، ص ۳۰۹.

آداب و اخلاق مقبول جامعه‌ی اسلامی باشد. علمای تربیتی نیز به این مطلب اشاره می‌کنند که اجرای مناسک دینی به منزله‌ی یادآوری و بازخوانی عقاید دینی است.

«و تقلید و التزام به قواعد و قوانین اخلاقی نوعی در قیدشدن است و انسان‌های خویشتن‌دار بهتر می‌توانند این قید را بر خویشتن تحمیل کنند. مناسک دین نوعی تمرین برای خویشتن‌داری و تحمل قیود است و می‌تواند مقاومت در برابر جاذبه‌های نفسانی را افزایش دهد و موانع زیست اخلاقی را کم کند».^{۲۳}

از دیگر نکته‌های تربیتی حضور در مسجد وقت‌شناسی است. حاضرشدن منظم و مستمر در مسجد برای نماز جماعت نوعی نظم در زندگی و سایر امور دینی پدید می‌آورد.

ایثار و انفاق

از دیگر آثار و برکات حضور در مسجد تقویت و اشاعه‌ی فرهنگ ایثار و انفاق است که گاه در حد ممتاز بین اهل مسجد مشاهده می‌شود. جمع نمازگزارانی که در مسجد از خدای مهربان هدایت و نعمت طلب می‌کنند «صراط الذین انعمت علیهم...» به تبع این درخواست خود، گامی نیز در جهت رسیدن نعمت به سایر برادران برمی‌دارند. اعلام نیاز بعد از نماز و در پی آن اقدام عمل افراد، از شاخصه‌های فرهنگ نمازگزاران مسجدی است. در برخی از آیه‌ها نماز و انفاق قرین هم آمده‌اند: «وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ...»^{۲۴}، و کسانی که در طلب رضای خدا راه صبر پیش می‌گیرند و نماز به پا می‌دارند و از آنچه نصیبشان کردیم پنهان و آشکار انفاق می‌کنند. «الَّذِينَ يَقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ»^{۲۵}، و نماز را با حضور قلب به پا می‌دارند و از هر چه روزی آن‌ها کردیم - علم و جاه و مال - انفاق می‌کنند. آنان به راستی و حقیقت اهل ایمان‌اند و نزد خدا مراتب بلند و آمرزش و روزی نیکو مخصوص آن‌هاست.

به‌طورطبیعی، اطلاع‌رسانی درباره‌ی نیاز و مشکلات مردم محروم، در حالت عادی، به‌سادگی امکان‌پذیر نیست و در صورت اطلاع‌رسانی نیز فقط بخش کوچکی از جامعه مطلع می‌شوند. اما حضور در

^{۲۳} . تربیت اسلامی، ویژه‌ی تربیت اخلاق، ص ۱۰۱.

^{۲۴} . سوره‌ی رعد، آیه‌ی ۲۲

^{۲۵} . سوره‌ی انفال، آیه‌ی ۳ و ۴

جماعت مسجد این کار را ساده می‌کند.

آثار روحی و اخلاقی

فضای مسجد الهی و نورانی است. ذکر، دعا، صلوات، عزاداری‌ها و تلاوت آیه‌های قرآن زمینه‌ی بسیار مناسبی را فراهم می‌آورد برای پرورش فضائل روحی و اخلاقی. این فضایل حاصل رحمت خداوند است که به ما ارزانی می‌دارد. پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) می‌فرماید:

«مَا جَلَسَ قَوْمٌ فِي مَجْلِسٍ مِنْ مَسَاجِدِ اللَّهِ تَعَالَى يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَيَتَدَارَسُونَهُ بَيْنَهُمْ إِلَّا تَنَزَّلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ وَعَشِيَّتُهُمُ الرَّحْمَةُ وَذَكَرَهُمُ اللَّهُ فِيمَنْ عِنْدَهُ وَمَنْ أَبْطَأَ بِهِ عَمَلُهُ لَمْ يُسْرِعْ بِهِ نَسَبُهُ»^{۲۶}، قومی - با یکدیگر - در مسجدی از مساجد خداوند متعال برای تلاوت و آموختن قرآن ننشینند؛ مگر آنکه آرامش برایشان نازل و رحمت الهی شامل حال آنها شود و خداوند از آنها در میان کسانی که نزد او هستند یاد می‌کند».

در حدیث دیگری نیز فرموده‌اند:

«مَنْ كَانَتْ الْمَسَاجِدُ بَيْتَهُ ضَمِنَ اللَّهُ لَهُ بِالرُّوحِ وَالرَّاحَةِ وَالْجَوَازِ عَلَى الصِّرَاطِ»^{۲۷}، هر کس که مسجدها خانه‌اش باشد، خداوند آسایش و آرامش و عبور از صراط را برای او ضمانت می‌کند.

بهره و پاداش الهی

در روایت‌های زیادی از ثواب‌ها و اجرهای متعدد برای حاضران در مسجد سخن شده است؛ از جمله:

۱ - در تورات نوشته شده است: «أَنْ بِيُوتِي فِي الْأَرْضِ الْمَسَاجِدُ فَطُوبَى لِمَنْ تَطَهَّرَ فِي بَيْتِهِ ثُمَّ زَارَنِي فِي بَيْتِي وَحَقَّ عَلَيَّ الْمَرْوَرِ أَنْ يُكْرِمَ الزَّائِرَ»^{۲۸}، خداوند می‌فرماید: مسجدها خانه‌های من در زمین هستند. خوشا به حال کسی که خود را در خانه‌اش پاکیزه کند و در خانه‌ی من به زیارتم بیاید و حق زائر این است که میزبان او را محترم شمارد.

۲ - رسول الله (صلی‌الله‌علیه‌وآله) فرموده‌اند: «الْمَسَاجِدُ سُوقٌ مِنْ أَسْوَاقِ الْآخِرَةِ، قَرَأَهَا الْمَغْفِرَةُ، وَتُحْفَتُهَا الْجَنَّةُ»^{۲۹}، مساجد بازاری از بازارهای آخرت‌اند. آموزش و بخشش از وسایل پذیرایی آنهاست و

^{۲۶} . مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۳۶۳.

^{۲۷} . مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۳۶۲.

^{۲۸} . وسایل الشیعه، ج ۵، ص ۱۹۹.

^{۲۹} . مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۳۶۱ و بحارالانوار، ج ۸۱، ص ۴.

هدیه‌ی آن‌ها بهشت است.

۳ - رسول الله (صلی الله علیه و آله) همچنین فرموده‌اند: «سَبَعَةُ يُظِلُّهُمْ اللَّهُ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ إِمَامٌ عَادِلٌ وَ شَابٌ نَشَأَ فِي عِبَادَةِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ رَجُلٌ قَلْبُهُ مُتَعَلِّقٌ بِالْمَسْجِدِ إِذَا خَرَجَ مِنْهُ حَتَّى يَعُودَ إِلَيْهِ»^{۳۰}، هفت گروه در قیامت مورد توجه خدا قرار می‌گیرند... (که از جمله‌ی آن‌هاست)، شخصی که وقتی از مسجد خارج می‌شود تا زمان برگشت توجه‌اش به مسجد باشد.

این سخنان نشان می‌دهد که حضور در مسجد نه فقط سعادت دنیا که خیر آخرت را نیز به همراه دارد. نقل است شیخ الرئیس ابوعلی سینا در پاسخ به ابوسعید ابوالخیر که پرسیده بود: «چه لزومی دارد مردم همه در مسجد اجتماع کنند، با اینکه خداوند از رگ گردن به انسان نزدیک‌تر است؟ هر جا که باشی اگر رابطات با خدا برقرار باشد، نتیجه خواهی گرفت» نوشت:

«اگر چند چراغ در یک جا روشن باشد، اگر یکی از آن‌ها خاموش شد، چراغ‌های دیگر روشن است؛ ولی اگر همان چراغ‌ها هر یک در یک اتاق باشد، اگر یکی از آن‌ها خاموش شد، آن اتاق در تاریکی فرو خواهد رفت. انسان‌ها نیز این‌گونه‌اند؛ تربیت سیاسی که در مسجد ارائه می‌شود به سبب ماهیت مذهبی آن می‌تواند نسلی را پدید آورد که پشتوانه‌ی جامعه‌ی دینی باشند و در برابر حوادث سیاسی هوشیاری لازم را داشته باشند. بعضی گناهکارند، اگر تنها باشند شاید موفق به کسب فیوض الهی نشوند؛ ولی اگر در جمع باشند شاید خداوند به برکت افراد دیگر آن‌ها را مشمول برکات خود سازد».^{۳۱}

نتیجه

حضور در مسجد آثار، برکات و عملکردهای فردی و جمعی بسیاری دارد. مسجد علاوه بر محل نیایش بودن، منبع اشاعه‌ی فرهنگ اسلامی است و نقشی اساسی در شکل‌گیری اجتماع‌های مسلمانان دارد. از جمله آثار و برکات حضور در مسجد همکاری و تعاون است که از عوامل وحدت‌آفرین و استحکام‌بخش جامعه است. مسجد همواره در کنار کارکرد اجتماعی، عبادی و معنوی کانون سیاسی نیز بوده است. زنان و مردان با حضور در مسجد می‌توانند از روابط سالم و اجتماع سالم دینی بهره‌مند شوند.

^{۳۰}. وسایل الشیعه، ج ۵، ص ۱۹۹.

^{۳۱}. داستان‌ها و پندها، ج ۹، ص ۵۸.

مسجد کانون اتحاد، همبستگی، انس و الفت مسلمانان است و مردم هر منطقه و محله را روزی چند نوبت در نمازهای جماعت کنار هم جمع می‌کند. با تحقیق می‌توان دریافت که نقش مراکز هدایت دینی، به‌خصوص مسجد، در پیش‌گیری و بازدارندگی از وقوع جرم و گناه بسیار مهم است. با حضور در نماز جماعت پیوند عاطفی و معنوی نمازگزاران نیز تقویت می‌شود و از طرفی دوستی‌هایی که در مسجد آغاز می‌شود دوستی واقعی است و به جرم، جنایت نمی‌انجامد. دوستانی که با معیارهای دینی، آن هم در مسجد، برگزیده شده‌اند همواره موجب زینت و سرافرازی انسان هستند و تا آخر عمر باقی می‌ماند. اشاعه‌ی فرهنگ زیبای اسلامی، احترام به علما، افراد مسن و بزرگ‌ترها، محبت به کوچک‌ترها و مراعات ادب در برابر سایر مؤمنان از دیگر ثمرهای مسجد است. پیشنهاد می‌شود برای درک دقیق برکات و آثار مسجد، تحقیق میدانی دقیق و وسیعی انجام شود و در این باره از دیدگاه جامعه‌شناسان و مردم‌شناسان و روان‌شناسان نیز استفاده شود.

منابع:

- ۱ - آمدی، عبدالواحد، غررالحکم، دفتر تبلیغات اسلامی، قم، ۱۳۶۶.
- ۲ - حاجی نوری، مستدرک الوسائل، موسسه‌ی آل‌البیت، قم، ۱۳۶۶.
- ۳ - حر عاملی، حسن، وسائل الشیعه، موسسه‌ی آل‌البیت، قم، بی‌تا.
- ۴ - متقی هندی، کنز العمال، دارالترتیب العربی، بی‌تا.
- ۵ - صبحی صالح، شرح نهج البلاغه، انتشارات دارالجهره، قم، بی‌تا.
- ۶ - صدوق، علی ابن بابویه، الامالی، انتشارات دارالثقافه، قم، ۱۴۱۴ ق.
- ۷ - صدوق، محمد، من لایحضره الفقیه، انتشارات جامعه‌ی مدرسین، قم، ۱۴۱۳.
- ۸ - طباطبائی، سیدمحمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، انتشارات جامعه‌ی مدرسین حوزه‌ی علمیه، قم، ۱۳۶۷.
- ۹ - مازندرانی، محمدبن شهر آشوب، مناقب آل‌ابی‌طالب، موسسه‌ی انتشارات علامه، قم، ۱۳۷۹.
- ۱۰ - قلبی، محی‌الدین تونسی، الرباط فی سبیل الله، مجله رساله الاسلام قاهره، سال ۴، ش ۳، ص ۳۰۹.
- ۱۱ - کلینی، ابوجعفر، محمد بن اسحاق، اصول کافی، دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، ۱۳۶۵.
- ۱۲ - مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، موسسه‌ی الوفاء، بیروت، ۱۴۰۴ ه.ق.

۱۳ - معتزلی، عبدالحمید، شرح نهج البلاغه، ناشر کتابخانه‌ی آیه‌الله مرعشی، قم، ۱۴۰۴.

۱۴ - مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، دفتر تبلیغات اسلامی، قم، ۱۳۶۶.

منبع: مرکز رسیدگی به امور مساجد